

Város–tanya-kapcsolat a Horthy-kori Kecskeméten

Relationship between town and ‘tanyas’ in Kecskemét during the Horthy regime

SZILÁGYI ZSOLT

*Édesanyám emlékének,
ki maga is tanya-nőtt föl*

KULCSSZAVAK: Kecskemét, város, tanya, történeti földrajz, társadalomtörténet

ABSZTRAKT: Hasonlóan a társadalomtörténethez, a történeti földrajz is jelentős változásokon megy keresztül napjainkban. Az utóbbi diszciplína megújulás közben – úgy tűnik – a korábbihoz képest lényegesen szorosabbra fűzi szálait a történettudománnyal. A történeti földrajzosok ezért kutatásaik során többek között egyre inkább arra törekednek határainkon túl, hogy visszatérjenek az elsődleges (például a levéltári) forrásokhoz. Jelen munka pusztán szerény kísérlet kíván lenni ebben a sorban. Arra keres válaszokat, hogy a történettudomány régi és új módszereivel miként lehet újrászólitatni egy rég elfeledett, ám társadalomtörténeti szempontból annál lényegesebb témát: a két világháború közötti város–tanya-kapcsolatot (Kecskemét példáján).

KEYWORDS: *Kecskemét, town, city, tanya settlement system, isolated farmstead, historical geography, social history*

ABSTRACT: *Tanyas are isolated cottage-style farmsteads scattered around a central town, sometimes at a considerable distance, often 5-10 km, but sometimes up to 25 km. They are mainly distinguished by whether one could reach the town from them in a day and return or not. During the period between the two World Wars, Kecskemét was the market town where the ‘tanya’ zones, which concentrically surrounded the town, were the origin of significant domestically and internationally demanded fruit and vegetable cultivation – all of which contributed to a continuously extending and prospering farmland cultivation. From the second half of the 1920s, the booming economy induced profound changes in several fields and the category of ‘tanya’ settlements slowly ceased to be used for statistical or research purposes.*

Between the 1920s and the 1930s, more than 90 per cent of the tanyas in the Kecskemét area were separate settlements. The concept of the tanyas was to make a living independently from a town and not primarily how to remain related to the town. Nevertheless the tanyas were symbiotically linked to the town, because there

was a very intensive economic relation as produce was regularly brought to market in Kecskemét and central services (shops, schools, doctors) were used. In addition, about 5–7 per cent of the tanya population moved to town houses in winter. Thus tanya families lived in separation, but not in isolation from the town. They were just not part of town life for most of the year.

This study suggests that socio-historical and historical-geographical surveys – in contrast to currently used, mostly statistical methods – should treat in-towners and out-towners separately. In addition, adequate attention should be paid to the fact that the semi-peripheral and the peripheral town-regions were not sharply separated from each other in all economic and social aspects. Archive research and interviews with members of the older generation suggest that there was much differentiation between tanyas according to their distance to the town of Kecskemét.

In conclusion it is pointed out that most of the questions raised by historical-geographical research discussed here require innovative approaches and methods. They need the utilisation of additional resources such as archives, preferably digitalised archives, and interviews revealing historical experiences.

Bevezetés

„Mikor először mentem valamelyik nyáron a kecskeméti pusztákon végig a Tisza felé, nagyon csodálkozva láttam, hogy olyan dús és buja területen megy át a vonat, amilyeneket csak Olaszországban látni itt-ott. Gyönyörű szőlőültetvények, tele gyümölcsfával. Minden dús, roskadásig tele, ezt szokták földi paradicsomnak nevezni” (Móricz 1958, 167.). Móricz Zsigmond ezekkel a gondolatokkal ült 1932 telén íróasztalhoz. Hogy a látottak valóban nagy hatással voltak rá, mi sem igazolja jobban, mint hogy öt évvel később már ő maga is annak a tízezer (MKKSH 1941, 542.) gazdának az egyike, aki kecskeméti földbirtokosnak vallhatta magát, hiszen az 1930-as évek derekán több mint 2 kat. hold szőlőt (Bodócs szerk. 1938, 118.) vásárolt az említett város egyik nyugatra fekvő pusztáján. Hogy valamiféle, a vidék iránt érzett „tollforgatói romantika” is szerepet játszott-e Móricz lépésében, az ma már nehezen állapítható meg. Ellenben egészen biztosak lehetünk abban, hogy e döntés különösen jó befektetés volt – főleg akkoriban –, kiváltképp, ha figyelembe vesszük, hogy a gazdasági válság miatt a helyi ingatlanpiac is „romokban hevert”. A kecskeméti földárak, a válság előtti állapotokhoz képest, mintegy 30-40 százalékkal alacsonyabb szinten realizálódtak (BKMÖL IX. 234.). De nemcsak emiatt volt ez jó üzlet, hanem azért is, mert gazdasági válság ide, gazdasági válság oda: a kecskeméti gyümölcs piac korábban soha nem látott méretűre hízott, ahonnan például 1933-ban sok száz vagonban csaknem 120 ezer mázsa gyümölcs indult külföldre. Ebben az évben Kecskemét adta az országos gyümölcskivitelt 41 százalékát (Konkoly Thege 1935).

Ezt a századelőn még elképzelhetetlen eredményt többek között az tette lehetővé, hogy a város hatalmas területeket parcellázott fel, s adott el főleg helyi lakosoknak. Ennek eredményeként 1916 és 1935 között több mint 40 száza-

lékkal, csaknem 5 ezer kat. holddal nőtt a kertek területe, természetesen beleértve szőlőt s gyümölcsöst egyaránt (Balásfalvi Kiss 1939; MKKSH 1941, 542.).¹ Ez a lépés egyébként annak a 19. század elején megkezdett helyi gyakorlatnak következetes folytatása, amelynek a célja eleinte a futóhomok megkötése volt. Később, 1920 után azonban mindez már úgy módosult, hogy előtérbe került annak a pattanásig feszült hangulatnak a feloldása, amit röviden földéhségnek nevezhetünk. A helyzetről írta az 1920-as évek közepén doktori értekezésében a kortárs közgazdász Wolf István, hogy az „ingatlanszerzés utáni mohó vágy – mely a kecskeméti ember sajátos tulajdonsága – tetőfokára lépett. Minden garast élére raknak s még saját magukkal szemben is fukarok” (Wolf 1926, 32.). Ugyanakkor a város részéről e jól felfogott gazdaságpolitikát táplálta ama előállt helyzet is, amelyben Kecskemétnek újra kellett fogalmaznia Szabadka elcsatolásával saját, a Duna-Tisza közén betöltendő gazdasági szerepvállalását. A város ezt az új utat a helyi kertgazdálkodás felfejlesztésében, illetve a gyümölcsexportban találta meg. Ez óhatatlanul együtt járt annak a kapcsolatnak (másképpen a klasszikus tanyaelvnek) az átalakulásával, amely a város és az azt körbeölelő tanyák között ekkorra már egyébként is foszlóban volt; ezzel persze a helyi piac is alapvetően átrendeződött.

Rendkívül szemléletes formában vetette ezzel kapcsolatban papírra gondolatait a nem helyi születésű, de élete legjavát Kecskeméten tanítással és írással töltő Joós Ferenc is (Péterné Fehér et al. 1992). Röviddel a második világháborút követően, 1947-ben így írt a két világháború közötti állapotokról: „Olyan a határ tavasztól ősziig, míg a gyümölcsérés tart, mint egy kincseket kínáló óriás tenyér. A tenyér közepén fekszik mindent magafelé vonzva [...] a város. A széles tenyér kincsei ide folynak össze. Idegördülnek ezrével a reflektorokkal megvilágított piactérre a gyümölcsös kosarakkal, ládákkal megrakott szekerek. Idehossa kosarakban, garabókban [négyszögletes kézikosarakban] a maga kevés termését a törpe-szőlőbirtokos. Itt kínálják és veszik fel Európa legízesebb csemegéit. Régi [háború előtti] időkben alig mult éjfél után két óra, már állt a nagy piac. [...] A nagytemplom 75 méter magas, sudár tornyában még nem kondított ébresztőt az öregharang, de itt már zajlott a vásár. Mire a városi ember kitörölte az álmat a szeméből, az eladók és a vevők már el is tűntek a piacról” (Joós 1947).

A határ – mint empirikus kutatás tárgya

Bár Kecskemét gazdasági és demográfiai térszerkezete a 20. század elejére jelentősen átalakult (Bácskai 2002),² a városhálózatban betöltött szerepe is módosult, mégis megőrizte kiemelkedő központi (kereskedelmi-pénzügyi-közlekedési-gazdasági) szerepkörét, sőt bővülő városi szolgáltatásai a funkcionális értelemben vett mintegy 420–430 városból álló hálózat 36. helyére, a városhierarchia elő-

kelő élmezőnyébe, felső tizedébe rangsorolták. A később elcsatolt városokat leszámítva – az 1910. évi adatok alapján – Kecskemét mint hiányos funkciójú megyeközpont a 16. pozíciót foglalta el a két világháború közötti években (Beluszky–Győri 2005, Timár 1993). Ekkorra több mint 163 ezer katasztrális hold földdel rendelkezett, amelynek 1935-ben alig több mint negyede (MKKSH 1937; vö. BKMÖL IV. 1910.) volt csupán a város tulajdonában. Külterületi lakossága már az első világháború előtt meghaladta a 31 ezer főt, 1935-ben pedig már megközelítette a 47 ezret (MKKSH 1912, BKMÖL IV. 1905.). A megannyi probléma között, amellyel a városnak meg kellett (volna) birkóznia, ott szerepelt az úgynevezett tanyakérdés is.

Magyarországon 1920 után a közvéleményt korábban érdeklő problémák helyett „új” kérdések kerültek az országos figyelem középpontjába. Ilyen fókusztema lett a tanyakérdés is. A könyvtárnyi kortárs-tanyairodalomból egyetlen vitát idézek fel, amelynek segítségével azt igyekszem megvilágítani, hogy hol és milyen formában húzódhatott a város bel- és külterülete közötti határ.

Erdei Ferenc és Mendöl Tibor az 1930–40-es évek fordulóján máig ható településszerkezeti vitát folytatott egymással (Mendöl 1939, 1940, 1941; Erdei 1941; a vitáról lásd: Timár 1988, 1993, 1995; Szilágyi 2003; Bognár 2007, 2008). A vita leghevesebb s talán legindulatosabb formában a tanya mint önálló településforma kérdése kapcsán parázslott fel, mivel mindketten alapvető kérdésként kezelték, hogy a tanya állandóan lakott település-e vagy sem. Amint a szociológiának, úgy a földrajztudománynak is megvoltak a kérdéstről alkotott elképzelései. Mendöl földrajztudományi álláspontja (polemizálva Erdeivel): az „állandóan lakott tanya feltétlenül önálló település”, függetlenül attól, hogy „személy szerint ki lakik ott és egész életen át lakik-e ott; hol született és hol fog meghalni, a maga ura-e vagy másnak a cselédje, vannak-e szülei és azok hol laknak, látogatja-e őket, vagy örököl-e tőlük valamit” (Mendöl 1939, 221.). Ezzel szemben Erdei szociológiai megközelítése éppen ezeket a szempontokat helyezte előtérbe. Szerinte ebben a kérdésben a tanyán lakó személy és belterületi rokonságához fűződő kapcsolata mint fennálló viszonyrendszer a meghatározó, a döntő. Ezért megkülönböztetett 1) állandóan nem lakott, 2) cselédes, 3) kiscgazda és 4) örökösen lakott tanyát, mely utóbbinak nem volt „városi tartozéka”, így a várossal kapcsolata sem (Erdei 1941). Erdei úgy tartotta, hogy a típusok közötti arányok pontos meghatározása statisztikai adatok hiányában megoldhatatlan feladat. Itt jegyezem meg, hogy – sajátos módon – később a földrajztudományban az Erdei-féle szociológiai nézőpont eresztett gyökeret, és a Mendöl-féle földrajzi megközelítés csak jókora vargabetűvel, a történettudomány közvetítésével talált vissza, épp a történeti földrajz asztalára (Timár 1995, 2006; Beluszky 2001).

Az egykorú adatfelvételek, bármilyen alaposak is, valóban nem adnak kellő eligazítást az előbb felfejtett kérdésben. Kecskeméten azonban az 1935. évi decemberi állapotokat rögzítő helyi népszámlálás részletes eredményei szerencsés módon fennmaradtak. A census részleges feldolgozását, összefog-

láló jelentés formájában, Liszka Béla városi aljegyző tollából ismerjük (BKMÖL IV. 1905.). Bár a miniszteri rendelet nem kötelezte rá, a város mégis külön összeírta a lakott és nem lakott házakat a bel- és külterületeken. Eszerint december elején a külterületi (lakó)házaknak 5,4 százalékát (505 tanya) üresen, lakatlanul találták a népszámlálási biztosok. Az öt évvel későbbi, 1941 januárjában végzett felméréskor – amelynek eredménye hasonlóan fennmaradt – ugyanez az érték már 7,4 százalékra (777 tanyára) emelkedett (BKMÖL IV. 1908). Ezek alapján úgy tűnik, hogy a növekvő tendencia mellett legalább 5–7 százalékra tehető ama kecskeméti tanyák aránya, amelyek tulajdonosai télire beköltöztek a városba, vagy eleve ott laktak, miközben cselédet sem fogadtak, és rokont sem küldtek ki télidőben. Eszerint, hagyományos értelemben e tanyákat – némi kétkedéssel – a belterületi lakóházak külterületi tartozékainak tekinthetjük, vagyis a Mendöl-féle koncepció alapján „nem önálló települések” voltak. Másképp fogalmazva: az 1930-as évekre a kecskeméti tanyáknak mintegy 93–95 százaléka volt – a földrajztudomány álláspontja szerint – olyan önálló település, ahol a 19. századra jellemző város-tanya-kapcsolat, azaz a tartozéktelepülés-jelleg többé-kevésbé felbomlott, s ami szinte kizárólag egy gazdasági-közigazgatási érdekű kapcsolattá alakult át. Ez persze nem jelenti azt, hogy e tanyáknak ne állt volna egy – vélhetően – népes csoportja rendkívül szoros, hangsúlyozottan intenzív gazdasági kapcsolatban a várossal, mindenekelőtt a helyi piaccal (májustól szeptemberig). A tanyáknak eme körét elsősorban a városhoz közel, 5–10 kilométernél nem messzebb fekvő gazdaságok között kell keresnünk. A korabeli kecskeméti közvélekedés szerint a várostól 5–10 kilométerre fekvő tanyák még közelinek számítottak. A számos újsághirdetés egyike 1920-ban így szólt: „Eladó közeli tanyai birtok. A várostól 6 km.-re” (Kecskeméti Közlöny 1920. január 29., 4.). Eszerint a 6 kilométer a helyi értelmezés alapján aligha a „messze”, sokkal inkább a „közel” fogalmával volt egyenértékű. A nagyjából 10 kilométernél távolabb fekvő mezőgazdasági üzemek közül kivételt elsősorban azok képezhettek, amelyek kiemelkedően jó közlekedési adottságokkal, például közeli vasútállomással, kőburkolatú úttal rendelkeztek. Végül, a télvíz idején üresen álló tanyák között olyanok is akadtak, amelyek már a mezőgazdasághoz szorosan, vagy egyáltalán nem kötődő tulajdonosi rétegek nyaralóiként funkcionáltak. Erre vonatkozó – a Mendöl- és Erdei-féle elképzelés kibontásához szükséges – további részletes adatokkal sajnos nem rendelkezem, ezért Kecskemét város-tanya-kapcsolatának differenciált ábrázolásához, ki kell mondanom, más megközelítésre van szükség.

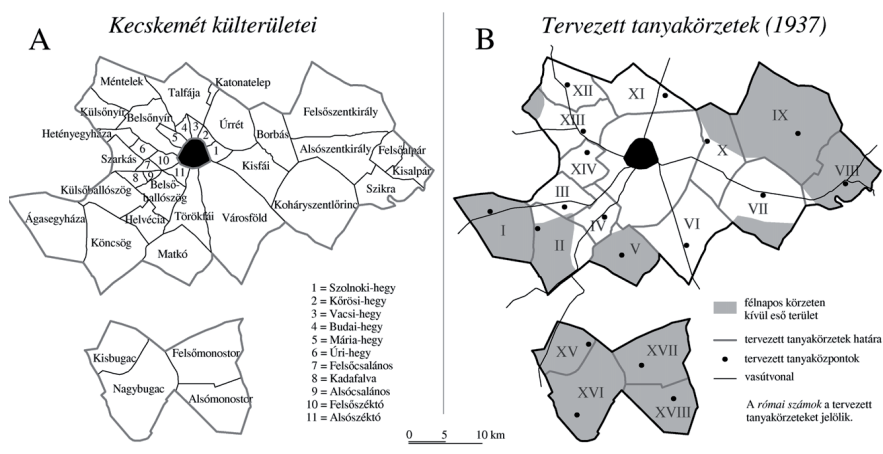
Erdei megállapítása szerint „egy település (város, falu) határa addig terjed, ameddig az egymáshoz kapcsolódó magatartások szorosabban egybe szerveződnek” (Erdei 1941, 107.), jóllehet ennek kimutatására, számszerűsítésére akkoriban ő sem vállalkozott, s az azóta eltelt idő távlatában ma még inkább megoldhatatlan feladat a kérdés ilyen alapokon történő tisztázása. Újabbán mégiscsak mind a társadalomtörténet, mind a történeti földrajz felvetette e

kérdés vizsgálatának szükségességét, amit legutóbb Beluszky Pál így fogalmazott meg: a „tanyavilág mennyiségi fejlődése a két világháború között érte el csúcspontját, ám a tanyáknak kb. a fele (?) már elvesztette tartozék-település jellegét. [...] Ez a folyamat persze azt az igényt is felveti, hogy a két világháború között az alföldi városok földrajzi elemzését a belterület, ill. a teljes igazgatási népesség bontásában is elvégezzük” (Beluszky 2001, 246. – a kérdőjel az eredeti szövegben is szerepel). Már ezt megelőzően – Mendöl Tibor elképzelése nyomán – hasonló álláspontra helyezkedett Timár Lajos is: „a társadalomtörténet szemszögéből sem tekinthető egy egységnek egy olyan nagy határu város, ahol a városban teljesen más társadalmi rétegződés és mobilitási tendenciák figyelhetők meg, mint a távol fekvő tanyavilágban” (Timár 1995, 620.). A kecskeméti Egyetemes Református Jogakadémia nyilvános rendes tanára, Balásfalvi Kiss Barnabás, helyi tapasztalatai alapján ettől eltérően fogalmazta meg a harmincas évek végén a város–tanya szociológiájának alapvető különbségét: „a tanyatelepülés nem társadalmi életforma, hanem gazdálkodási forma. Amíg ugyanis a falu, a város együtt-élés, melynek tagjait hosszú idők szellemi és kulturális [sic!] élményei közösséggé kovácsolják, gazdasági bajai észrevétlenül érdekszövetségbe tömörítik, addig a tanya külön-élés. Nem távolodunk messze a valóságtól, ha azt mondjuk, hogy a tanyatelepülés egy gazdálkodó család szellemi és gazdasági önellátása” (Balásfalvi Kiss 1939, 58. – kiemelések az eredeti szövegben). A tanya tehát mindenekelőtt különélés és csak másodsorban együttélés a várossal! Vagyis egy tanyasi család hétköznapjait a tanyai környezet, mindenekelőtt a városi szolgáltatások hiánya határozta meg, amihez a periodikus – városi piachoz fűződő intenzív – gazdasági kapcsolat csak félévente párosult (késő tavasztól kora őszig). Mindezek után joggal merül fel a kérdés: társadalomtörténeti szempontból egy alföldi (mező)város határa megegyezik, megegyezhet-e a földrajzi város (vagyis a belterület) közigazgatásilag kijelölt határával? Másképp fogalmazva: elképzelhető-e, hogy a bel- és a külterület között az eddigiektől lényegesen eltérő, más alapon nyugvó (elsősorban gazdasági) kapcsolatrendszer mentén történjék a határ vagy inkább a *határzóna* kijelölése? Erre tesztek kísérletet.

Az előbbiekből kiindulva az egyik lehetséges válasz kidolgozásához az 1937. évi külterületi „körzetesítési” reformtervezet térképvázlatát, valamint Hantos Gyula félnapos körzeteket vizsgáló munkáját és egy 1927/1928-as áruforgalmi állapotokat feltüntetető korabeli térképet hívtam segítségül (BKMÖL XV. 1.; Hantos 1931, 21. sz. térképlap; BKMÖL IV. 1914. vö. Lettrich 1968). Az alábbiakban bemutatott megközelítésem még további (például termelésszerkezet alapján végzett) finomításokra szorul. Mindezek ellenére úgy vélem, hogy a főbb térszerkezeti vonásokat modellem így is kellően tükrözi (1/B és 2. ábra).

Röviden elmondható, hogy a Hantos-féle félnapos körzetek – vagyis azok a területek, ahonnan a városközpont 1930-ban minden adott közlekedési lehetőséget (vasutat, autóbust, szükség esetén gyaloglást) figyelembe véve 10 óra alatt (háromórányi városi tartózkodást beleértve) oda-vissza megjárható volt

1. ábra: Kecskemét külterületeinek (A) összetevése a tanyareform tervezetével és a félnapos körzetek területével (B)

Forrás: BKMÖL XV. 1. a 1. Nr. 1935/1–0780.; Hantos 1931; Szilágyi 2003. (Saját szerkesztés.)

(Hantos 1931, 9.) – inverz módon kijelölik a külterület ama részét, amely semmiképpen sem kapcsolódhatott össze intenzív formában a földrajzi várossal (az 1/B ábra szürkével jelölt részei). Ezt egyszerűen a földrajzi viszonyok, a korabeli közlekedési feltételek nem tették lehetővé. Számításaim szerint ez a külterület legalább 40 százalékát, a déli, bugaci és monostori részekkel együtt pedig több mint 50 százalékát foglalta magába, amit *periferiális tanyazonának* neveztem el (1. táblázat és 2. ábra.).

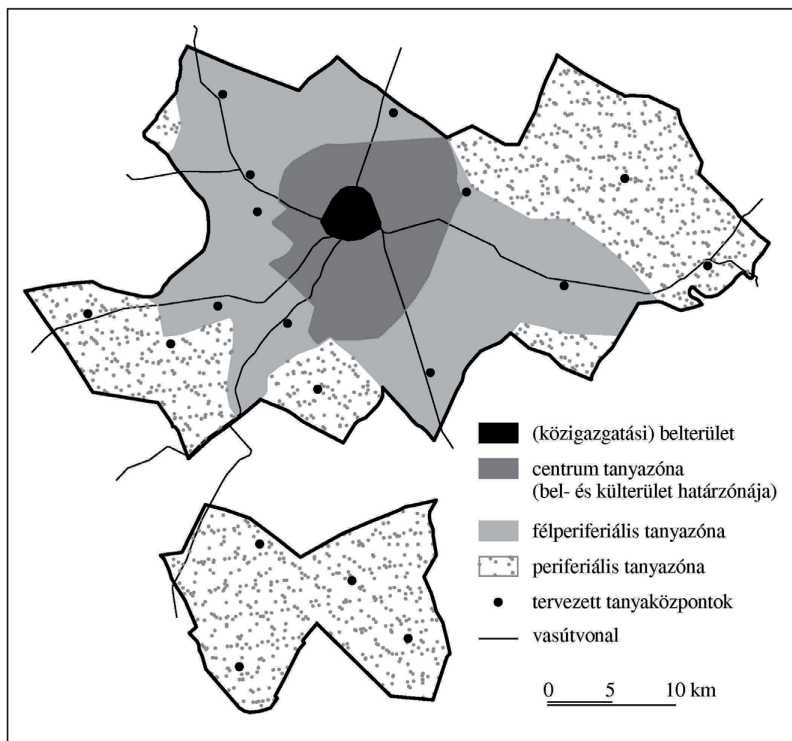
A tanyai körzetek kialakítását tartalmazó tervezet a 42 nagyobb külterületi részt 18 egységbe tömörítette. Ezzel párhuzamosan a terv egy a belterületet körbeölelő 5–10 km-es sávot mint különálló, de minden valószínűség szerint a város közvetlen irányítása és fennhatósága alatt maradó részt tüntetett fel – számozás nélkül (1/B ábra). Feltételezésem szerint a városlakók, illetve a reformtervet készítő megbízott szakemberek ezeket a külterületi

1. táblázat: A kecskeméti tanyazonák hozzávetőleges területe és lélekszáma 1930-ban

Tanyazona	A terület		A lakosság		Népsűrűség, fő/km ²
	nagysága, kat. hold	megoszlása, %	lélekszáma, fő	megoszlása, %	
Centrum	20 427	12,7	11 837	26,8	101
Félperiferiális	57 292	35,5	16 878	38,2	51
Periferiális	83 458	51,8	15 432	35,0	32
Összesen	161 177	100,0	44 147	100,0	48

Forrás: lásd az 1. ábránál és Balásfalvi Kiss 1939, 38. alapján, SmartSketch 4.0 szoftverrel végzett saját számítás.

2. ábra: A kecskeméti tanyazónák szerkezete az 1930-as években

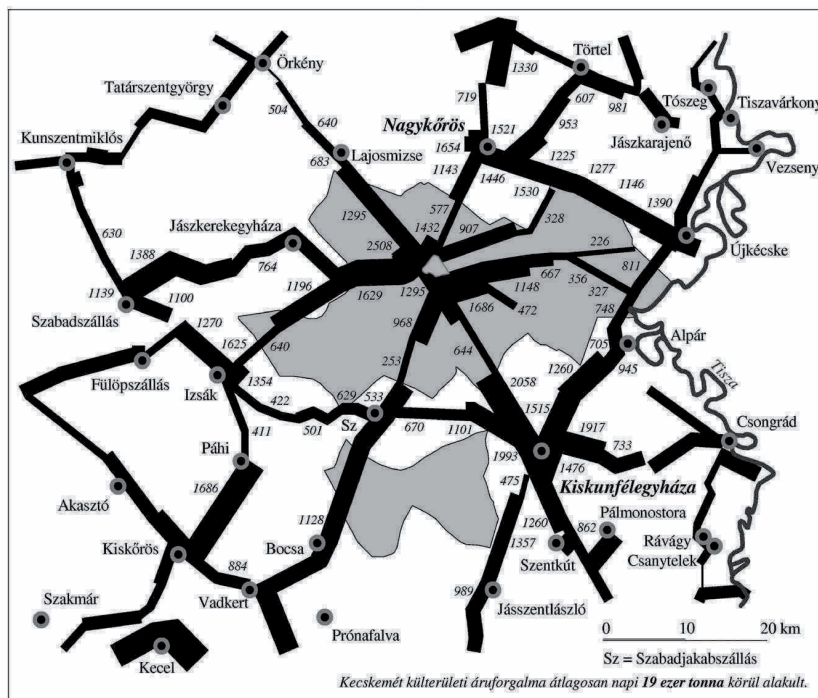

Forrás: lásd az 1. ábránál. (Saját szerkesztés.)

részeket gondolták olyan területnek, amely nem csupán földrajzi közelsége, de vélhetően intenzív gazdasági funkciói és esetleg társadalmi kapcsolatai révén is erősebben kötődhetett a városhoz. (Ennek maradéktalan igazolása további levéltári kutatómunkát igényel.) Jellemzően fogva e terület kiérdemli a *centrum-tanyazóna* elnevezést. Ebben a zónában hozzávetőlegesen 12 ezer ember, a külterületi lakosság mintegy 27 százaléka élt a harmincas években. Ugyanakkor e területet olyan gyűrűnek is tekinthetjük, amely a bel- és külterület között egy átmeneti határzónát képezett. Határt, amely nem elválasztott, hanem sokkal inkább összekötött (Nemes Nagy 2009, 168–172.). Később még erre visszatérek.

Végül az előbbi két (centrum- és periferiális) tanyazóna között egy átmeneti, úgynevezett *félperiferiális tanyazóna* húzódott, ahol számításaim szerint csaknem 17 ezren léltek otthonra. E zóna azonban olyan területeket is magába foglalt a fontosabb útvonalak vagy a vasút mentén, amelyek jellegüket tekintve hasonlóak lehettek a városhoz közelebb fekvő tanyákhoz. Ezzel egyben azt is ki mondom, hogy ebben a zónában – sok más mellett – a meghatározó szerep a közlekedési adottságoknak jutott.³

3. ábra: Kecskemétnek és közvetlen környezetének átlagos napi áruforgalma állati és gépi erővel vont szállítóeszközök súlyával együtt, tonnában (1927–1928)

Forrás: BKMÖL IV. 1914. 7. sor. Nr. 146. (Saját szerkesztés.)

Az 1927–1928. évi adatok alapján a városnak nemcsak környező településekkel, hanem a körbeölelő tanyákkal kialakított áruforgalmi hálózatáról is képet nyerhetünk (3. ábra). Az utóbbival kapcsolatban megállapítható, hogy a szekéren és teherautón Kecskemét belterületére érkező áru mennyisége döntően a centrum- és félperiferiális tanyazonából került a városba. Ez a teljes áruforgalom több mint 90 százalékát adta (2. táblázat). Ugyanakkor az említett területeken túlnyúló, a periferiális zónából (jobb minőségű utak mentén) induló „csápok” is jelentős áruszállítási kapcsolatokra utalnak. Mégis inkább azt hangsúlyozom, hogy ennek a kétirányú, tehát a városból tanyára és a tanyáról városba tartó forgalomnak a húszas évek második felében – számításaim szerint – hozzávetőlegesen 55 százaléka kimondottan a centrum-tanyazónára korlátozódott. Ez utóbbi zóna gazdasági jelentősége, illetve koncentrált kereskedelmi kapcsolata a várossal még látványosabb, ha a zónákban élőkre vetítjük az áruforgalom volumenét. Amíg a periferiális területekről naponta átlagosan egy főre kevesebb mint fél mázsányi áruforgalom jutott, addig a félperiferiális zónában ez az érték megközelítette az 5 mázsát. De még ennél is

2. táblázat: A város és tanya közötti áruforgalom Kecskeméten 1927–1928-ban

Tanyazóna	Lélekszám, fő	Az áruforgalom		Egy főre jutó áruforgalom, máza
		mennyisége, tonna	megoszlása, százalék	
Centrum	11 837	10 588	54,7	8,9
Félperiferiális	16 878	8 223	42,5	4,9
Periferiális	15 432	554	2,9	0,4
Összesen	44 147	19 365	100,0	4,7

Forrás: lásd az 1. táblázatnál és a 3. ábránál. (Saját számítás.)

meglepőbb, hogy a centrum-tanyazónában jóval magasabbra, mintegy 9 mázsára tehető az egy főre jutó napi áruforgalom mérete. Wolf István ezzel kapcsolatban így írt 1926-ban: „Kecskeméten a zöldségtermelés rohamos fejlődést mutat. Még ezelőtt egy évtizeddel közel 100, most már több száz holdra tehető a konyhakerti vetemények termesztése. A háború évei [a közeli fővárosi felvásárló piac miatt] nagyon kedveztek elterjedésének. A város környékén 5, sőt 10 km.-es körzetben is foglalkoznak kerti veteményezéssel” (Wolf 1926, 102.).

Ezek után valóban indokolt, hogy a centrumzónáról úgy gondolkodjunk, mint olyan területről, amelynek csakugyan intenzív forgalma, kereskedelmi-gazdasági kapcsolata volt a várossal. Ez a terület emiatt valóban inkább volt átmeneti, úgyszólván határzóna, mintsem olyan külterületi rész, amely élesen elhatárolódott, elvált volna a várostól. Vizuális értelemben viszont semmi kétség, érezhető volt, hol ért véget a város sűrűn beépített területe, és többnyire hol kezdődött a szűkebb értelemben vett határ, a határzóna; ami ennek ellenére gazdasági-kereskedelmi szempontból a legszorosabb kapcsolatban állt a belterülettel, a földrajzi várossal.

A kapcsolat – mint történelmi tapasztalat

1940 januárjában a Katona József Társaság felolvasóülésén Horváth Ödön – a harmincas évei végén járó helyi laptulajdonos, a törvényhatósági közgyűlés, egyben a városirányítási elit egyik megbecsült tagja – így folytatta megkezdett előadását: „Igen tisztelt Hölgyeim és Uraim! Ha Kecskemétről valahol az országban szó esik – eltekintve a költözseni külön kecskeméti hagyatékától, a »hirös« jelzőtől és eltekintve attól, hogy Kecskemét neve azonnali gondolattársítás a barackhoz, – általában [...] lekicsinylő értelemben, mint parasztvárost” szokták emlegetni. Ezt „örömmel vállaljuk. Kecskemét 85 000 főre tehető lakosságából több mint 50 000 a külterületeken, a tanyákon él. Földmiveléssel foglalkozik, paraszti munkával tartja el magát és családját” (Horváth 1940, 1.).

Horváth minden különösebb gond s megkötés nélkül, hangsúlyozottan büszkén elfogadta a parasztváros jelző használatát. Ez az álláspont kétségtelenül egy publicista, egy politikai tekintetben meglehetősen aktív várostya

Kecskemétről alkotott képét eleveníti fel, ahol a város és a tanya együtt, közel sem szétválasztva jelent meg. E tekintetben, és városatyai minőségben, valóban helyénvaló a parasztváros kifejezés. Ugyanakkor ettől élesen eltérő helyi, kortárs véleménnyel is bőven találkozhatunk. Ezek közül említem, hogy Kádár István – akit nemcsak a pontosan 20 évnyi korkülönbség, mondhatni generációs különbség, hanem egy merőben más társadalmi-családi milióból fakadó világnézeti látásmód is elválasztott Horváthtól – teljesen másként érzékelt e helyzetet: „Kecskemétet mindig egy parasztvárosnak könyvelték el, amiből egy szó nem volt igaz, magára a városra nézve” (Kádár-interjú 2007). Számára, vagyis egy középiskolai tanulmányait Kecskeméten végző, zsidó kereskedőcsaládban felnövő fiatalember számára, a város és a tanya feltétlenül egymástól elkülönülve, szétválva jelent meg. Kádár – nem minden ok nélkül – képtelen volt mind társadalmi, mind kulturális szempontból együtt, összevontan szemlélni a város bel- és külterületi részeit.

E két, egymástól különböző fókusz távolságra beállított görcső tehát, ugyanarról a városról markánsan elütő, még csak kontúrookban sem hasonlító két képet mutat. A számos, egykorvált lehetséges értelmezés közül utolsóként egy egészen más súlypontokkal rendelkező képet eleveníték fel Szálas Mihály gondolatainak keresztül. A tanyára, törpebirtokos-napszámos családba születő Szálas Kádárral közel egyidős volt. Az 1933-tól, 9 éves korától kisbéresként dolgozó Szálas mindössze annyit említ e kérdéssel összefüggésbe hozhatóan, hogy „gyermekkoromban [a] városban nemigen voltam. Esetleg, véletlen bevittek kocspásztornak a gazdáék, de azt is ritkán” (Szálas-interjú 2003). Eszerint a tanyáról nézve a város bent, a városból nézve a tanya pedig kint volt. A bent és a kint fogalma az összetartozás helyett inkább a különállást nyomatékosítja. Ha arra nem is kaptunk választ Szálastól, hogy számára Kecskemét milyen értelemben volt parasztváros, de talán arra közvetve mégiscsak rávilágított, hogy egy városatya a döntési kompetenciával együtt járó felelősség „nyomására” kénytelen volt a várost a tanyával egységben látni és láttatni, míg az „egyszerű” kecskemétiak, minden napjaik során csaknem minden tekintetben vélhetően külön kezelték gondolataikban a várost és a tanyát. Ilyen értelemben pedig egészen biztosan a Kádár-féle szemlélet lehetett az általános.⁴

Ezt az álláspontot támasztja alá két másik életútinterjúból vett részlet is, amelyek bár nem kecskeméti, hanem debreceni vonatkozásúak, mégis érdemes idézni, annál is inkább, mert tovább árnyalják az eddig tárgyalt város-tanya-kapcsolatot. Az első szöveg Bodnár Juliannától származik, aki egy 25 kat. holdon gazdálkodó tanyasi parasztcsaládba született.

„Haláp Debrecenhez tartozott, de mi tanyasiaknak vallottuk magunkat, mert ott születtünk, ott nőttünk, ott iskoláztak bennünket, onnan jártunk nagyanyámékhoz. Abban az időben mindig jártunk be. Szinte naponként volt [vagy édesanyám, vagy egyik testvére] nagyanyáméknál. [Ha] valamelyiknek intéznivalója volt [a városban, akkor] mindig tudtuk, hogy na, nagyanyám ezt üzenté. [...] Így aztán az egyik család a másiknak az üzenetét

átadta, és így mindig tudtunk a városi nagyszülőkről, ők meg mirólunk. Anyámék [egyébként is rendszeresen] bejöttek a városba hetente, merthogy a fűszer elfogyott, ugye ott messzi volt a bolt. Ott a szomszédból vették át, ha paprika vagy só nem volt a lebbencslevesbe. Anyám többet jött a piacra, mint én [a legidősebb lány], mert ő tudta, hogy mi hiányzik, melyiknek milyen ruha kellett, mert nagyság szerint tudta, nem kellett minket [gyerekeket] is behozni a tanyáról” (Bodnár-interjú 2010).

Ebből is jól látszik, hogy a város–tanya közötti kapcsolatokat alapvetően a háztartási szükségletek, a gazdaságból származó termények és termékek értékesítésének lehetőségei – ami az idézetből most ugyan nem derült ki –, valamint a rokoni kötelékek tartották fenn. Tehát jól érzékelhető, hogy az a fajta gazdasági kapcsolat, amit klasszikus tanyaelvként szokás emlegetni, ebben az esetben sem érvényesült a városi ház és a tanya között. Tehát e család esetében is a nagyszülők idős korukban költöztek a városba, akkor vettek házat, ahogy azt Bodnár Julianna megfogalmazta: „Mikor már én megszülettem [1920], a nagyszülők beköltöztek Debrecenbe a Nap utca 20. szám alá, de mi a szülőkkel az öregtanyában maradtunk” (Bodnár-interjú 2010). Jóllehet az is igaz, hogy a nagyszülők a városban is tartottak jószágot a háznál, amelynek ellátása a tanyáról történt. „Baromfija volt nagyanyámnak. Mikor zöldült a határ, a lucerna, a répa, annak, aki jött, mindig egy zsák zöldet hoznia kellett a tyúkoknak. Ha jöttünk kintről lovas szekérrel, akkor mindig az volt az első reggel, ha lucerna, ha répalevél, ilyen tyúknak való zöldség, káposzta, karalábélevél összekerült, akkor azt behoztuk” (Bodnár-interjú 2010).

Ezzel szemben Boros Margit családjának kapcsolata a várossal egészen más volt. Boros egy tízgyermekes családba született 1927-ben. Édesapja cselédként tartotta el családját, s tanyáról tanyára vándoroltak, ahol éppen munka akadt. Viszonylag hosszabb ideig sikerült megvetniük a lábukat a Debrecentől északra fekvő Viczmándy uradalomban, ahol a családfő parádés kocsisként szolgált. A tanya és város közötti kapcsolatra így emlékszik vissza kislánykorából Boros:

„Debrecentől a tanya 25 [valójában csak 15] kilométerre volt. Messze voltunk. Még jobban Hajdúsámsonba járt [édesanyám, mert az közelebb volt], így a piacra is [oda járt]. Olyankor fogott a nagyobb gyerekekből: »Na gyere velem! Gyere, segítsél!« Meg hát ami olyan volt, megtermeltük [az illetményföldön], és nem kellett az olyasmit hozgálni. Sámsonba mentünk orvoshoz [is]. De hogyha kisebb bajunk volt, megfázás vagy ilyesmi, az édesanyám el látott bennünket.

Debrecenbe szombati nap, ha szabadnapja volt az édesapámnak, meg vasárnapi nap, ha volt annyi ideje [akkor ment be az első kapcsolatából származó három felnőtt fiához]. Mink [gyerekek] mikor már nagyok voltunk, olyan 16-17 évesek [az 1940-es évek elején], már akkor gyalog jöttünk be a városba a bátyáinkhoz. Akkor volt úgy, hogy odabent aludtunk, másnap mentünk haza. Aztán megelégedtek vele, úgyhogy nem követelték, hogy ma-

radjunk még. Mert hát ott is család volt, aztán a gyerekek mindenütt rosszak” (Boros-interjú 2010).

Ebből az idézetből vizsgálatunk szempontjából alighanem a legfontosabb megállapítás, hogy a közigazgatási határokat és különféle kapcsolatokat felülírta sok tekintetben a földrajzi távolság. Azokért a szolgáltatásokért, amelyek egy közelebbi településről, ebben az esetben egy centrumfaluban is elérhetők voltak, a tanyasiak nem mentek a városba, a terület közigazgatási központjába. Volt példa erre a Bodnár családnál is, mikor megbetegedés történt. „Akkor, csak az orvoshoz kellett menni. Vámospércsen volt egy orvos, Vitrovics Gyula, oda jártunk. Vámospércs az 7 kilométerre, Debrecen mihozzánk 15 kilométerre, tehát fele útra [volt]. Oda hamarabb eljutottunk” (Bodnár-interjú 2010). De arra is volt példa rendszeresen, hogy „napszamosokkal pótolták a szülők a kézi munkást, kapás embert. Mert ugye, csak nagydarab földek voltak azok, 20–25 hold. Amikor szezonja volt az aratásnak, kapálásnak, tengeritörésnek, akkor [édesapámék] befogtak a szekérbe, elmentek Martonfalvára meg Acsádra [10 kilométerre], és onnan hoztak mindig egy hétre való két-három embert, napi munkást” (Bodnár-interjú 2010).

Az általánosítás természetesen mindig rejt magában buktatókat, ám ebben az esetben aligha tévedek, ha Kecskeméten is hasonló viszonyokat feltételezek a város-tanya mind társadalmi, mind gazdasági kapcsolatában. Természetesen vizsgált városunk esetében a perifériális és félperifériális zónában élőkre lehetett részben vagy egészben igaz, hogy a földrajzi távolság miatt nem Kecskemétet, hanem valamely más települést keresték fel rendszerint, amikor valamely szükségletet kellett kielégíteni. Talán annyi megkötést föltétlenül szükséges közbeiktatnom e modellbe, hogy Kecskemét kiváltképp abban a helyzetben volt – ami főleg a török kori elpusztásodás eredőjeként értelmezhető –, hogy területén valóban nagy távolságokban csak puszták heverték, falvaknak szinte hírmondója sem maradt. Ilyenkor a várostól akár 20 kilométernyi távolságról is előfordult, hogy a város maradt gyakorlat szerint is a központ.

Összegzés – kitekintés

A két világháború között Kecskemét olyan mezőváros volt, ahol a várost koncentrikus formában körbeelévő tanyazónákban országos jelentőségű, nemzetközileg keresett és ezért volumenében növekvő, sikeres gyümölcs- és zöldségtermesztést folytattak, ami egyszerre a város előnye, de egyben hátránya is volt. Előnye azért, mert a világgazdasági válság éveiben kereseti lehetőséget, egyúttal megélhetést biztosított mind a mezőgazdasági, mind a helyi terményeket feldolgozó ipari munkáscsaládok számára. Hátránya pedig azért, mert e – gazdaságilag kétségtelenül szerencsés, mégis közigazgatási és társa-

dalmi szempontból inkább kedvezőtlen – térszerkezeti sajátosság olyan legkevesbé sem kívánt, nehezen vagy egyáltalán nem orvosolható problémákat és feszültségeket hordozott magában, mint a megoldatlanul maradt külterületi centralizációs kísérlet, a soha el nem készült infrastrukturális beruházások, köztük az utak javítása, modernizálása, vagy a csupán részben megoldott oktatási és egészségügyi gondok és azok vetületei.

A 20. század első felére, kivált a húszas és harmincas években, a kecskeméti tanyák több mint 90 százaléka olyan önálló településként értelmezhető, ahol a hangsúly (napi szinten) már nem a várossal való együttélésen, hanem sokkal inkább a várostól való különélésen volt. A tanya a várossal olyan ciklikusan ismétlődő, félévre újraeledő-felerősödő, majd a következő félévre elgyengülő-elhaló gazdasági szimbiózisban állt, ahol a tanyán élő családok eltávolodva, de nem elszigetelve, a várostól valóban külön élhettek. E tényleges vagy a gazdacselédek esetében pusztán látszólagos függetlenség csakis a földbirtok tulajdonlására, esetleg bérlésére épülhetett fel. Talán éppen ezért egy mezővárosi agrártársadalomban a mindennapi gondolkodás homlokterében – számos egyéb mellett – a föld, a gazdasági üzem állt. A föld hiánya vagy birtoklása a megélhetésen túl egyben a társadalmi mobilizációs folyamatokban, de presztízs tekintetében is döntő szerephez jutott.

Az első világháborút, majd a román megszállást követő nehéz években Kecskemétnek is – képletesen értve – újból meg kellett fogalmaznia céljait, meg kellett találnia helyét az új trianoni gazdasági térben. Ehhez más eszköz, mint a város földvagyonra, a szerencsés földrajzi fekvése, esetleg a városirányítás eltökélt szándéka, nemigen állt rendelkezésre. A földosztás és a városi földek kishaszonbérlet formájában történő jövedelmeztetése eredményeként a földbirtokos és földbérlő gazdatársadalom aránya 50-60 százalékkal, míg a termőre fordított kertek aránya, ahogy azt láttuk, 40 százalékkal emelkedett. Ebből az irány – amelyet a városvezetés még 1920-ban kijelölt – jól látszódtott, azonban a földosztás önmagában nem lehetett mindenre gyógyír.

A városvezetés jövőt illető szándéka elég egyértelművé vált, amikor 1922-ben a kormány támogatásával – a sikeres lobbieredményeként – megnyithatta kapuit Kecskemét székhellyel a Duna-Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara (MOL, K 428; Kecskeméti Közlöny 1922. július 25., Pintér 1981, Strausz 2008.). Ez és az országosan stabilizálódó pénzügyi-gazdasági helyzet az 1920-as évek derekára olyan új távlatokat nyitott, amelyek kiaknázására alig egy évtized leforgása alatt újabb három-négy pénzintézet kezdte meg működését a városban. A hitel elérhető közelségbe kerülése a helyi vezetés szándékával találkozva ösztönzőleg hatott a gazdák vállalkozó kedvére. E körülmények szerencsés együttállása tette lehetővé a – még az első világháború előtt kibontakozó – helyi gazdaságszerkezeti átalakulás felgyorsulását. E folyamat ugyanakkor óhatatlanul együtt járt a gazdatársadalom szinte viharos gyorsasággal zajló, rendkívüli méretű és mértékű eladósodásával.⁵ A kortársak, mint ahogy az írásom legelején idézett Móricz Zsigmond, vagy mellette sokan má-

sok is (mint például Németh László⁶) egész egyszerűen „megfeledeztek” arról, hogy amíg 1920 után a beszűkült lehetőségek miatt a kertkultúra lényegében „stratégiai ágazattá” minősült, terjesztése és védelme kiemelten, de nem eléggé fontossá vált, addig a kertkultúra kis és közepes egzisztenciák által történő megvalósítása önerőből, tartalékok híján aligha lehetett reális kívánalom. Épp a lényeg sikkadt el tehát a kor délibábos hangulatában, a kertkultúra nagyfokú idealizálásában – vagyis az, hogy a megvalósítás ára az eladósodás felvállalása volt.

Ez az 1920-as évek második felétől pezsgő gazdasági élet számos ponton változást indukált, köztük olyat is, ami a „klasszikus tanyaelv” keretei között értelmezett város–tanya-kapcsolatot egyre inkább felbontotta, s felgyorsította e kapcsolattípus szinte teljes visszahúzódását. Ezek után úgy vélem: semmi kétség afelől, hogy mind a társadalomtörténeti, mind a történeti földrajzi vizsgálatok során külön kell választani az alföldi mezővárosok bel- és külterületi lakosságát, kiváltképp a különböző településhierarchiai vizsgálatokban; legalábbis, ami a két világháború közötti viszonyokat illeti. Ugyanakkor kellő figyelmet kell fordítani az empirikus vizsgálatok során arra is, hogy mindezek ellenére a bel- és a külterület nem válik el egymástól élesen a vizsgált korszakban sem gazdasági, sem társadalmi szempontból. Az új (vagy inkább átlényegülő) kapcsolatok kétségtelenül egy, a város körül holdudvar formájában kivetülő átmeneti zónát, centrum-tanyazónát hívtak életre, amely egyébként már a századfordulón is kibontakozóban volt. Noha több módszertani megfontolásból is előnyösnek tűnik, ha a vizsgálatok során különválasztom e centrumzónát a városról, mégis egyben hangsúlyozom, hogy e zóna és a város nem értelmezhető egymás nélkül sem társadalmi, sem gazdaságtörténeti tekintetben. Végül a mezővárosok vizsgálatakor módszertani szempontból úgy vélem, érdemes más megközelítésmódokat is számításba venni, mint amit Erdei Ferenc vagy Mendöl Tibor képviselt még a második világháború előtt. A kutatónak, ki hozzányúl a Horthy-kori város–tanya-témához, könnyen olyan érzete támad, mintha megállt volna az idő, és egy helyben topogna az egész „kutatás”. Ennek kétségtelen oka, hogy az utóbbi időben hallatlan szerény érdeklődés mutatkozik a hasonló kérdések s vizsgálatok iránt mind a szakemberek, mind az olvasóközönség részéről. Holott aligha lehet kétséges, rendkívül keveset tudunk korszerű megvilágításban a témáról, pedig alapvető fontosságú volna a kérdés felfrissítése, hiszen olyan problémák árnyaltabb megközelítésére nyílna mód, mint a két világháború közötti hierarchikus városhálózat pontosabb megismerése – nem is beszélve arról, hogy az 1920-as években az alföldi lakosság legalább harmada tanyán élt, vagyis az ilyen jellegű vizsgálatok társadalomtörténeti tekintetben sem nélkülözhetők (Rácz 2000).

Ez persze azt is jelentené, hogy a történeti földrajzi kérdésekkel foglalkozóknak „vissza” kellene ülniük például a levéltárakba, mert ma már láthatóan nem kielégítőek sok tekintetben a meglévő, gyakran csak újramormolt, avítt ismeretekre épülő koncepciók. (Azért akad néhány kivétel idehaza is.) Új ala-

pokra van szükség! Az alapokat pedig az új kérdésfelvetések jelenthetik, amelyek új módszertani megoldásokat kívánnak és főleg új források bevonását, legyenek azok levéltárban fellelhető, vagy levéltárak prioritását megkérdőjelező más, a történelmi tapasztalatot előtérbe helyező források, mint például az interjúk (Gyáni 2010). Akárhogy is, elkerülhetetlenül fontos a történelmi földrajz módszertani eszköztárát a történettudományban használatos eljárások felé fordítani, sőt közelíteni. De legalább ennyire fontos és eredményre vezető lehet más, és nemcsak rokontudományok eredményeit is beépíteni s használni a jövőben. Erre figyelmeztette már évekkel korábban a nemzetközi szakmát a ma már a Pennsylvania Egyetemen oktató Deryck W. Holdsworth (2003) professzor, amikor többek között a történelmi forrásokhoz való visszatérést, azok interpretálását, kontextualizálását hangsúlyozta; persze a különböző tudományterületekhez való közeledés, és az ezzel együtt járó, gyakran szokatlan módszerek nem lehetnek vitáktól mentesek (vö. Timár 2003).

Jegyzetek

- 1 Balásfalvi Kiss adatai alapján 1916-ban a kecskeméti szőlő- és kertművelésű földek területe 11 700 kat. hold, míg közel két évtizeddel később – az 1935. évi üzemművelési statisztikai összeírás szerint – már 13 619 kat. hold volt. Eszerint 1916 és 1935 között nagyjából 1900 kat. holddal nőtt az említett területek nagysága. Ha mindehhez a több mint 3 ezer kat. hold új telepítésű szőlőföldeket is hozzászámítjuk, amelyeket a kataszteri összeírás az adómentesség miatt nem tartalmazott, akkor megközelítőleg 5 ezer holdnyi gyarapodást állapíthatunk meg a vizsgált időszakban.
- 2 Kecskemét a 19. század elején az ország fontos kereskedelmi csomópontjainak csupán a harmadik szintjén: a gyűjtő- és elosztóközpontok között szerepelt; de már ekkor is a szűkebb vonzásterületén túlnyúlva, fontos szerepet játszott tevékenységében a regionális kereskedelem.
- 3 A közlekedési viszonyok tanya-város-kapcsolatban játszott szerepének fontosságára a Magyar Gazdaszövetség már 1909-ben a palicsi gyűlésen rámutatott, amit az 1921-es kecskeméti, majd az 1927-es szentesi tanyakongresszuson is egyre élesebb formában megismételt: a „köves út tehát a tanyai viszonyok javításának alfája s enélkül a külterületek problémája meg nem oldható” (Czettler 1921); a kecskeméti tanyakongresszus részletes leírását lásd Magyar Gazdák Szemléje 1921, 577–581. Az idézetet lásd: Magyar Róna 1927, 10., 233.
- 4 A parasztváros elnevezésnek ugyanakkor – a helyi földbirtokszerkezettel összefüggésben – adódik egy másik megközelítése és egyben értelmezése is. Mivel Kecskeméten ezer kat. holdnál nagyobb birtokosok (az egri római katolikus főkáptalant, a kecskeméti római katolikus egyházat, Müller Pált és magát a várost leszámítva) nem voltak, így az elnevezés legalább annyira utal a nagybirtokosok hiányára, mint a paraszti származású társadalom túlsúlyára. Ezt erősíti ama tény is, hogy birtokainak több mint 38 százalékát (15 642 kat. holdat) Kecskemét átlagosan 9-10 kat. holdas kisparaszti gazdaságok formájában (1638 kisbérlő között felosztva) jövedelmezett 1935-ben. – MKKSH 1935; BKMÖL IV. 1910. e. 12. dob. – A több község határában fekvő földbirtokok felsorolása községek szerint, 1935. november 29.
- 5 Kecskeméten 1935-re országos viszonylatban egyedülállóan 16 százalékra duzzadt azoknak a gazdáknak az aránya, akik nem szégyellték nyíltan bevallani, hogy adósságuk tőkeösszege elérte földvagyonuk értékének legalább egyharmad részét.

- 6 „Ami a tizenkilencedik században az iparosító föld, az ma a kert-kultúrára (zöldségre, gyümölcsre, kisállatra) legalkalmasabb talaj. Ez a fordulat ránk, akik egy ilyen új kert-Szilézián ülünk, éppoly sorsdöntő, mint azokra a népekre, amelyek az értékük vesztő régi Szilézián élnek – magas műveltséggel és túlságos sokan” (Németh 1989. 479.).

Irodalom

- Bácskai V. (2002): *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*. Osiris Kiadó, Budapest
- Balászfalvi Kiss B. (1939): *Kecskemét múltja és jelene*. (Különlenyomat a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. város adattára c. munkából.) Kecskemét
- Beluszky P., Győri R. (2005): *Magyar városhálózat a 20. század elején*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- Beluszky P. (2001): *A Nagyalföld történeti földrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- BKMÖL IV. 1905. 6. dob. Nr. 35 460/1935 – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Megyei törvényhatóságok és törvényhatósági városok, Kecskemét város Igazolóválasztmányának iratai, 1871–1944, dr. Liszka Béla: *Kecskemét lakosságának folyó évi összeírása*
- BKMÖL IV. 1908. k. 5. dob. – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Megyei törvényhatóságok és törvényhatósági városok, Kecskemét Város Tanácsának iratai. *Népszámlálási iratok, 1880–1948, Népszámlálási iratok 1940/1941, községi összesítő ív*
- BKMÖL IV. 1910. e. 12. dob. – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Megyei törvényhatóságok és törvényhatósági városok, Kecskemét Város Polgármesteri Hivatalának iratai, a *Gazdasági (II.) Ügyosztály iratai*
- BKMÖL IV. 1914. 7. sor. Nr. 146. – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét Város Mérnöki Hivatalának iratai, *Magyarország állami és törvényhatósági közutainak forgalmi térképe*. A napi tonnaforgalom súlycsoportok szerinti feltüntetésével. Az 1927/28. évi forgalom-számlálás eredményei alapján összeállította és kiadja a M. Kir. Kereskedelemügyi Minisztérium, Budapest, 1929
- BKMÖL IX. 234. b. 2. dob. Nr. 1939/16. – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Testületek (1557–1963/1984), Duna-Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara iratai (1922–1948), Szakosztályok iratai (1922–1944), *Munkásszakosztály iratai, földárak*
- BKMÖL XV. 1. a 1. Nr. 1935/1–0780 – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Gyűjtemények, a Bács-Kiskun Megyei Levéltár (sic!) térképgyűjteménye, 1747–1945, *Törzstérképek, 1747–1945, Külterületi tanyai körzetek*
- Bodnár-interjú (2010): *Életinterjú Nagy Antalné sz. Bodnár Juliannával*. (Készült Debrecenben április 28–29., május 6., október 27.; Szilágyi Zs.)
- Bodócs Gy. (szerk.) (1938): *Kecskemét törvényhatósági jogú város teljes polgári név- és címtára az 1938. évre*. IV. teljesen átdolgozott kiadás Szántó György közreműködésével. Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Rt., Kecskemét
- Bognár B. (2007): *Tanyapolitika és társadalomelmélet Erdei Ferenc 1940-es évek eleji munkásságában*. *Valóság*, 10., 68–86.
- Bognár B. (2008): *A tanyapolitika és a Hajnal-i társadalomelmélet kettőssége Erdei Ferenc: Magyar tanyák című művében*. *Agrártörténeti Szemle*, 1–4., 277–294.
- Boros-interjú (2010): *Életinterjú Vértesi Sándorné sz. Boros Margittal*. (Készült Debrecenben szeptember 17., október 19–20.; Szilágyi Zs.)
- Czettler J. (1921): *A tanyakérdés magyar feltámadás*. *Magyar Gazdák Szemléje*, 443–446.
- Erdei F. (1941): *A tanyás települések földrajzi szemlélete*. *Földrajzi Közlemények*, 2., 103–113.
- Gyáni G. (2010): *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Nyitott Könyvműhely, Budapest
- Hantos Gy. (1931): *A magyar közigazgatás alapjai (emlékirat)*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest

- Holdsworth, D. W. (2003): Historical geography: new ways of imaging and seeing the past. *Progress in Human Geography*, 4., 486–493.
- Horváth Ö. (1940): *Parasztváros-kulturváros*. (Előadás-kézirat.) – A kézirat lelőhelye: BKMÖL X. 52. 4. dob. 3. tétel / P. – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Egyesületek, a Kecskeméti Katona József Társaság (1933-ig Kőr) iratai, 1891–1949, dr. Horváth Ödön főszerkesztő előadása, felolvasva 1940. január 9-én.
- Jóós F. (1947): *Kecskemét a dolgozók híros városa*. (Kéziratban) – A kézirat lelőhelye: BKMÖL XV. 7. Nr. 12. – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Gyűjtemények (1334–2008/2009), Kecskemét városa vonatkozó történeti adatok gyűjteménye (1700–1994)
- Kádár-interjú (2007): *Életinterjú Kádár István sz. Krausz István*nal. (Készült Budapesten 2007. június 5.; Szilágyi Zs.)
- Konkoly Thege Gy. (1935): *Kecskemét gyümölcstermelésének jelentősége*. (Különlenyomat) Magyar Statisztikai Szemle, 5., 99–113.
- Lettrich E. (1968): *Kecskemét és tanyavilága*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Mendöl T. (1939): Néhány szó az alföldi város kérdéséhez. *Földrajzi Közlemények*, 3., 217–232.
- Mendöl T. (1940): Egy könyv a magyar faluról. *Földrajzi Közlemények*, 3., 204–208.
- Mendöl T. (1941): Megjegyzések Erdei Ferenc: A tanyás települések földrajzi szemlélete című cikkéhez. *Földrajzi Közlemények*, 2., 113–115.
- MKKSH (1912): *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. I. rész. A népesség főbb adatai. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat. 42. köt. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- MKKSH (1937): *Magyarország földbirtokosai és földbérleti. Gazdacímár a 100 kat. holdas és ennél nagyobb birtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján*. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- MKKSH (1941): *Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben a gazdaságok (üzemek) nagysága szerint*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat. 112. köt. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Stephaneum Nyomda, Budapest
- MOL K 428. a. MTI 1922. július 24. Hírkiadás. 12 órakor kiadott jelentés – Magyar Országos Levéltár, Magyar Távíratí Iroda Rt., Könyvnyomatosok, 1920–1949, napi tudósítások időrendben
- Móricz Zs. (1958): *A föld meghódítása*. (1932. január) In: Móricz Zs. (szerk.): *Riportok (1930–1935)*. III. köt. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 167–171.
- Nemes Nagy J. (2009): *Terek, helyek, régiók. A regionális tudomány alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Németh L. (1989): *Kisebbségben*. (1939) In: Németh L. (szerk.): *Sorskérdések*. Magvető és Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 408–482.
- Pétérné Fehér M., Szabó T., Székelyné Körösi I. (1992): *Kecskeméti életrajzi lexikon* Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, Kecskeméti Lapok Kft., Kecskemét (Kecskeméti füzetek; 4.)
- Pintér I. (1981): *Duna-Tisza Közi Mezőgazdasági Kamara, 1922–1946*. In: Iványosi-Szabó T. (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából III. A kapitalizmus kora*. Bács-Kiskun Megyei Levéltár kiadványa, Kecskemét, 431–472.
- Rác I. (2000): *A tanyarendszer kialakulása*. In: Rác I. (szerk.): *Parasztok, hajdúk, címvisék*. Társadalomtörténeti tanulmányok. Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 317–380.
- Strausz P. (2008): *Kamarák a két világháború közötti Magyarországon*. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Szálás-interjú (2003): *Életinterjú Szálás Mihállyal*. (Készült Kecskeméten, Helvécián 2003. július 30.; Szilágyi Zs.)
- Szilágyi Zs. (2003): Erdei és Mendöl – a tanya. *Agrártörténeti Szemle*, 3–4., 549–563.
- Timár L. (1988): A szociológia és a geográfia pörlekedésének egy lezáratlan fejezete. Erdei Ferenc és Mendöl Tibor vitája az alföldi tanyás településekről. *Tér és Társadalom*, 2., 86–92.
- Timár L. (1993): *Vidéki városalakók*. Debrecen társadalma 1920–1944. Magvető Könyvkiadó, Budapest
- Timár L. (1995): Erdei Ferenc és Mendöl Tibor vitái a magyar városról. *Századok*, 3., 617–628.
- Timár L. (2003): *Történeti földrajz és társadalomtörténet*. In: Bódy Zs., Ö. Kovács J. (szerk.): *Bevezetés a társadalom történetébe*. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Osiris Kiadó, Budapest, 341–370.

- Timár L. (2006): Az alföldi és dunántúli városok szociális arculata a két világháború között. Győri R., Hajdú Z. (szerk.): *Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térstruktúrák. (Emlékkönyv Be-luszky Pál 70. születésnapja alkalmából.)* MTA Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 42–55.
- Wolf I. (1926): *Kecskemét hj város monográfiája*. Doktori értekezés, kéziratban. – A kézirat lelőhelye: BKMÖL XV. 7. Nr. 8. – Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Gyűjtemények (1334–2008/2009), Kecskemét városra vonatkozó történeti adatok gyűjteménye (1700–1994)